

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
Асоціація Філософського Мистецтва
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Софійський університет імені К. Охридського (Болгарія)
Центр гуманітарної освіти НАН України

**МАЙБУТНЄ
ОСОБИСТОСТІ І СІМ'Ї:
КОНТЕКСТИ
ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ,
ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ
ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ**

**Підхід філософської антропології
як метаантропології**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

VI Міжнародної науково-практичної конференції

22-23 травня 2019 р.,

що проводить

**кафедра культурології та філософської антропології
і лабораторія метаантропологічних досліджень
Факультету філософії і суспільствознавства
НПУ імені М.П. Драгоманова**

**Київ
КНТ – 2019**

УДК 141.319.8:316.614.5(082)

М14

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Протокол № 10 від 5 червня 2019 року)*

Рецензенти:

Свириденко Д., доктор філософських наук, професор
Степаненко І., доктор філософських наук, професор
Препотенська М., доктор філософських наук, професор

**МАЙБУТНЄ ОСОБИСТОСТІ ТА СІМ'Ї: КОНТЕКСТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ
АНТРОПОЛОГІЇ, ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ
ПУБЛІЦИСТИКИ. Підхід філософської антропології як метаантропології:
збірник наукових праць / За ред. Хамітова Н.В. – К.: Інтерсервіс, 2019. – 264 с.**

ISBN 978-966-373-906-9

УДК 141.319.8:316.614.5(082)

М14

У збірнику наукових праць конференції розглядаються питання майбутнього особистості і сім'ї. Значне місце займає розробка методологічних засад дослідження в контексті школи філософської антропології як метаантропології.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за зміст підходів, точність наведених фактів, цитат, імен та інших відомостей.

**Видання підготовлено в лабораторії метаантропологічних досліджень
кафедри культурології та філософської антропології
НПУ імені М.П. Драгоманова і здійснене за сприяння
Асоціації Філософського Мистецтва.**

ISBN 978-966-373-906-9

© Н. Хамітов, С. Крилова, Я. Любивий, Л. Шашкова та ін., 2019.

© Оригінал-макет – Асоціація Філософського Мистецтва, 2019.

БІЛЬЧЕНКО Євгенія,
доктор культурології, доцент,
професор кафедри
культурології та філософської антропології
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**СІМ'Я В XXI СТОЛІТТІ:
МОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ ДІАЛОГУ VERSUS
ПОСТМОДЕРНИЙ ПСИХОАНАЛІЗ**

Розпад родини – характерна риса другої половини ХХ століття, що охопила сотні тисяч сімей, відобразивши кризу модерну, розпад інституцій другої хвилі та перехід до третьої хвилі – до постмодерну. Теоретики третьої хвилі вважають такий процес чимось природним, закликаючи своїх adeptів до усунування почуття особистої провини, якої не може бути, зважаючи на глобалістичні соціокультурні тенденції [1]. Мова йде про розкладання класичної нуклеарної родини, де чоловік – годувальник, дружина – домогосподарка, і в них – кілька дітей. Сам процес цього розпаду стає елементом *Уявного*, навколо нього будуються політичні програми ліберальних та консервативних еліт, перші з яких ідеалізують його, а другі – засуджують. Консервативні еліти звинувачують у розпаді класичної родини, що ідеально відповідала потребам другої хвилі (масове виробництво, стандартизація, бюрократична ієрархія влади, відділення вільного часу від робочого), окремі типові явища третьої хвилі: сексуальну революцію, поширення гомосексуалізму, толеризацію LGBT, законодавство про аборти, фемінізм, молодіжні музичні контркультури тощо.

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

Натомість їхні опоненти – адепти третьої хвилі – вважають, що повернення класичної родини можливе не через усунення окремих форм сучасного культурного життя, а через усунення всієї моделі суспільства новітніх технологій як такої: з її децентралізацією, інформатизацією, комп'ютеризацією, зростанням третинного сектору послуг в економіці, збільшенням кількості менеджерів та підвищенням рівня життя і, відповідно, заробітної платні жінок та молодих працівників [10, с. 130-145]. Тобто – через усунення всього того, що робить суб'єкта більш індивідуальним та незалежним від дому. Оскільки це є неможливим, як неможливим є порушення діалектичного ходу історії, – неможливо й повернути класичну родину як довоєнний релікт.

Родинні стосунки набувають нових форм у країнах «ядра» капіталістичної економіки: добровільні одинаки, шлюби, що культивують бездітний спосіб життя, родини з одним опікуном, гомосексуальні шлюби, договірні та серійні родини, групи людей похилого віку та племінні групи тощо. Теоретики плюралізму та релятивізму вважають, що нуклеарна родина не зникне, а просто стане однією із цих багатоманітних форм сумісного життя, рівноцінною та рівноправною з іншими.

У суперечках про традиційні та інноваційні цінності родини особливу роль відіграє типова для Екзистенціальної філософії та філософської антропології проблема відчуження. Вважається, що відчуження між подружжям було типовою ознакою традиційних сімей першої хвилі, що створювалися за міркуваннями майнових домовленостей батьків, фізичних та робочих здібностей кожного з них, але не кохання. Друга хвиля начебто реабілітувала міф про кохання, вможлививши вільний

вибір, про що свідчить багато сюжетів американських та радянських фільмів.

З іншого боку, як справедливо зазначає С. Жижек, «любов» як форма соціального фантазму дуже часто є механізмом, що полегшує, пом'якшує інтерпеляцію, входження до ідеології (*fale in ideology*): іншими словами, людина приписує любов до того, що не обирається, внаслідок символічного перекодування реальності в *Уявне* (наприклад, «перший погляд» у романі чи мелодрамі, ідеалізація більш м'яких політиків тої ж системи за умов відсутності вибору самої системи тощо) [4]. Любов згладжує розриви дискурсу, інтеріоризуючи у суб'єкта суспільні апарати насилля як *petit a*. Любов є продуктом машини бажань, яка спочатку виробляє її рекламний бренд, а потім задовольняє бажання бути коханим чи коханою.

Як бачимо, постмодерністський психоаналіз третьої хвилі піддає деконструкції любов як міф другої хвилі, як модерний фантазм, що є продуктом іудеохристиянської етики та метафізики діалогу від апостола Павла до Федора Достоєвського, від Мартіна Бубера до Еманюеля Левінаса. Християнська любов вимагала від партнерів із шлюбу взаємне пізнання одне одного у сакральному досвіді, оголошуючи гендерний універсалізм: «Однаке в Господі ані чоловік без жінки, ані жінка без чоловіка. Бо, як жінка від чоловіка, так і чоловік через жінку; а все – від Бога» [1 Кор. 11:11-12]. Діалогістика як принцип мислення, сформований між двома світовими війнами, продовжила традиції агапе щодо чоловіка і жінки, сформоване на постійному переживанні присутності Іншого в *Dasein* суб'єкта. Це партнерство є протилежним щодо логіки постмодерної іронії з її тенденціями до фрагментарної

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

множинності, оскільки передбачає солідарність духовних зусиль.

Проте, будь-які партнерські, суб'єкт-суб'єктні, відносини постмодернізм може репрезентувати як асиметричну садомазохістичну взаємозалежність Я та ідеального об'єкта бажання, що постає не більше, ніж зворотна точка ідентифікації, символічний кордон, *petit a*. Здійснити критику шлюбного партнерства методологічно зручно через критику модерну як фалофонологію, царства чоловічої раціональності (Ю. Крістева, Ж. Дерріда) [3, с. 125]. В дискурсі П. Ріккера Інший є зворотною точкою ідентифікації Я, яке перебуває у центрі Всесвіту і «спотикається» об Іншого як об символічну межу, що компенсує Я його власну нестачу [9]. У філософії діалогу інтимна пара «Я – Ти» М. Бубера завершується ізоляцією, тотальністю та розчаруванням у випадку, якщо Інший відмовляється бути актуальним «Ти» [2, с. 127]. У філософії Е. Левінаса концепт Іншого як «обличчя» позбавляє Я будь-яких бажань щодо Іншого, але змушує служити йому, як Раб служить Господарю, задовольняючи його бажання у подоланні досвіду смерті («оголеності») [7, с. 657]. Інший краде моє буття і одночасно компенсує розриви моєї ідентичності, забезпечуючи зшивку, інтерпеляцію, означення, входження в Символічне. Настійне очікування Іншого як Зову призводить до травми.

Натомість у дискурсі постмодерну переконливо описуються незалежні родини хіпстерів третьої хвилі, де традиційне модерне відчуження зведене до мінімуму, оскільки знижено градус очікування виконання бажань. У Е. Тофлера вперше з'являється поняття «електронний котедж» для позначення сім'ї фрілансерів, що працюють вдома за

комп'ютерами разом, в одному приміщенні. Така сумісна праця at distance за умов гнучкого плаваючого графіку створює додаткові умови для спілкування, залучення до роботи підлітків, як представників префігуративної культури (використання дитячої праці) та більшого сексуального, психічного та робочого задоволення. На цьому тлі любов з Символічного (модерного міфу любові, що «гортає світ») перетворюється на мандрівний надлишок, що оголошуються з прагматичною відвертістю («плюс Любов») [10, с. 151].

На перший погляд, подібні прояви хіпстерського урбанізму у моделюванні родини здаються надзвичайно природними. Але логіка розвитку глобального світу призводить до того, що ліберальна іронія, оголосивши «кінець історії» і репрезентувавши себе визволителькою від міфів та ідеологій консервативного модерну, сама виявилася ідеологією, причому, ідеологією, яка претендує на монопольне «наукове» володіння світом, створюючи для нього мономіф постісторії. Крайньою точкою ліберальної іронії є байдужий Інший. Інший припиняє надавати Я будь-які символічні позначення. Він не бажає бути ні кордоном його пізнання, ні зворотною точкою, ні джерелом пристрасті, ні співрозмовником, ні предметом турботи. Він нічого не хоче від Я і, в свою чергу, надає Я повну свободу нічого не бажати від нього. Мова йде про повний розрив нестачі, що лежить в основі класичного партнерства та діалогу – про смерть батька. Іронік не несе цієї нестачі, не роздає наративи, не визначає прав і обов'язків. Йому просто все одно, чи потребує його Раб (за російським прислів'ям: «Мужик на пана сердився-сердився, а пан і не знав»). Він не дотримується вимог Я і не пред'являє ніяких відповідних вимог, подібно до героїні фільму «Захочу - полюблю» Василя Паніна, яка, не

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

бажаючи залежати від своїх партнерів, надавала їм також повну незалежність і, тим самим, провокувала їх на агресію. Адже, якщо Раб втрачає джерело Символічного, що надає йому відчуття справжності того, що він існує, його охоплює почуття тривоги: «Суб'єкт звинувачує Іншого за свою нестачу так, ніби цей Інший винен в тому, що його не існує» [5, с. 449].

Припинення постачання норм і законів з боку Іншого вводить суб'єкта в стан зяяння. Тоді суб'єкт, звільнений від законів, сам для себе винаходить ще більш жорстку систему норм і законів, слідуючи не менш відомому прислів'ю: «Б'є – значить любить». Як зазначив Жак Лакан на одному зі своїх семінарів, «з фрази старого Карамазова: «Якщо Бога немає, то все дозволено», – витікає в контексті нашого досвіду, що відповіддю на фразу: «Бог помер» – служить, навпаки, слова «не дозволено нічого» [6, с. 151]. Смерть батька і природу ліберальної іронії як нової тотальності чудово ілюструє порочне коло демократичної влади з його взаємними переходами від охлократії до диктатури, репрезентоване в доктрині шоку, ілюзіях вибору, використанні фундаменталістських рухів у ліберальних революціях, відродженні першої хвилі у складі третьої, розглянутих в теорії «бігу по колу» А. Бадью та «капіталізму катастроф» Н. Кляйн. У п'єсі Євгенія Шварца «Дракон» герої, знищивши одного тирана, самі ставлять над собою тисячі інших. Показово закінчення фільму «Захочу – полюблю», де ліберальний іронік в особі головної героїні потрапляє в кінці оповідання в ще більш жорстку сексуально-емоційну залежність від власної сестри.

Завдання «вбити Дракона» не може бути реалізованим, бо джерело його знаходиться не поза (в Уявному, в Символічному), а всередині суб'єкта (в Реальному). Якщо двоє

травмованих суб'єктів утворюють типову для постмодерну хіпстерську родину з подоланням простору і постійним співмешканням в одному приміщенні за комп'ютерами, вони можуть виявитися не менш, якщо не більш відчуженими одне від одного, ніж, скажімо, у модерній нуклеарній родині, де жінка чекає на чоловіка з війни чи із заробітків. Онтологія гендеру, сексу, любові, розпорошена у середовищі симуляції, оголює травматичну реальність благополуччя, у яку важко зазирнути, і механізмом заслону від прірви тут слугує жорсткий самоконтроль і постійна самоцензура. Прагматизм сумісної творчості підміняє тут аксіологічний аспект стосунків, і залежність від часу (ринку) змінює залежність від простору (буття). Загострення почуттів під впливом розлуки підмінюється їх розсіюванням і перенесенням на інфосферу (транссексуальність).

Яскравим свідченням самозаперечення логіки постмодерну, у тому числі щодо родини, є заснована на постструктуралізмі «третьої хвилі» фемінізму, що у якості реакції на невдачі другої хвилі оголосила перехід від цілком виправданої у рамках індустріального суспільства політики гендерної рівності і гендерно-нейтрального законодавства, вираженої у русі за робочі та законодавчі права жінок, до політики ідентичностей, нерівності та гендерного протекціонізму, згідно з якою, навіть, якщо будь-яка соціальна група не піддається дискримінації офіційно, вона все одно може страждати від відсутності «привілеїв», які є у інших соціальних груп. Теорія привілеїв фактично призвела до панування меншин над більшістю і жінок над чоловіками. Звідси – лесбійський сепаратизм та відмова від жіночої гетеросексуальності як такої (аж до заперечення вагінального оргазму, романтичних форм

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

залицяння, шлюбу, сексу як стратегій підпорядкування), критика традиційної науки, філософії, фольклору, форм суспільства і разом з цим – критика сучасної західної ліберал-демократії та підтримка цілком патріархальних радикальних рухів, яка повертає до перезавантаження системи та її безкінечного самовідтворення. Породжуючи індивідуальність як принцип, третя хвиля сама себе ставить під загрозу.

Тому, на нашу думку, родина ХХІ століття стане частковим поверненням класичних цінностей другої хвилі, діалогу та любові, взаємодії Я та Іншого. Але при цьому така взаємодія може відбуватися у будь-яких формах, включаючи новітні стратегії існування родини. Мова йде про певний софт-традиціоналізм, або альтермодерн: існування традиції у нових актуальних формах, при такому співвідношенні мови традиції і мови форми, щоб друга не витісняла першу.

Це можливо за умов повної перебудови суб'єкта, який виходить з-під влади символічної машини споживання і повертає собі свою самість. Володіючи самістю, суб'єкт не дискредитує діалог і не перетворює Іншого на уявного компенсатора власної нестачі, зберігаючи здатність ставитися до нього як до Екзистенціальної події досвіду. Не виключено, що повернення до традицій (включаючи традиції любові до Іншого) відбуватимуться в альтермодерні через арт-терапію: недарма О. Мандельштам наголошував, що ліричний поет подібний до своєї двостатевої істоти, здатної прориватися до «провіденційного співбесідника» (символічного суб'єкта комунікації), залишаючи йому своєрідне «послання у пляшці» – поетичний твір [10, с. 205].

Список використаних джерел:

1. Toffler, A. Global Gladiators Challenge the Power of Nations / Alvin Toffler, Heidi Toffler // *New Perspectives Quarterly*. – 2000. – № 17. – Р. 26–27. DOI: 10.1111/0893-7850.00233
2. Бубер М. Первоистанция и отношение / Мартин Бубер; [пер. с нем. М. И. Левиной] // *Культуры в диалоге*. – Екатеринбург: Наука, 1992. – С. 126 – 136.
3. Деррида Ж. Насилие и метафизика. Очерк мысли Эммануэля Левинаса / Жак Деррида; [пер. с франц. Д. Ю. Кралечкина]. // Деррида Ж. Письмо и различие. – М. : Академический Проект, 2000. – С. 124 – 249.
4. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / Славой Жижек ; пер. с англ. В. Софронова. – М.: Художественный журнал, 1999. – 114 с.
5. Жижек С. Дражливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Славой Жижек ; пер. з англ. Димерець Р.Й. – Київ: ППС-2002, 2008. – 510 с.
6. Лакан Ж. Семинары, Книга 17: Изнанка психоанализа (1969/70) / Жак Лакан ; пер. с франц. А. Черноглазова. – М.: Издательство «Гнозис», Издательство «Логос», 2008. – 272 с.
7. Левинас Э. Гуманизм другого человека / Эммануэль Левинас; [пер. с франц. Г. В. Вдовиной] // Левинас Э. Избранное: Трудная свобода. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 591 – 660.
8. Мандельштам О. Шум времени: Воспоминания. Статьи. Очерки / Осип Мандельштам. – Спб. : Азбука, 1999. – 384 с.
9. Рікер П. Від психоаналізу до питання про "Я", або Тридцять років філософської праці / Поль Рікер; [пер. з фр. О.

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

М. Сирцової] // Філософська думка. - 2008. - № 2. - С. 94-123.

10. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер ; пер. с англ. С Барабанова и др. - М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. - 261 с.